

CSONTOS TAMÁS TIBOR¹

AZ ÖNZŐ GAZDASÁG KUDARCA

RECENZIO PATRICK J. DENEEN „A LIBERALIZMUS KUDARCA” ÉS

SAMUEL BOWLES „AZ ETIKUS GAZDASÁG” CÍMŰ KÖNYVEIRŐL

THE FAILURE OF THE ECONOMY OF SELFISHNESS

Hogyan is vezethetett a szabadság kiteljesedése önmaga felszámolásához? Hogyan is válhatott a gazdaság etikamentes területté? A recenziómban ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keresem a választ Patrick J. Deneen „A liberalizmus kudarca” és Samuel Bowles „Az etikus gazdaság” című könyveinek bemutatásával. Ezek a művek habár más nézőpontból vizsgálódnak, míg Deneen főként politikai, addig Bowles gazdasági irányból közelít, de mindketten valójában a válságban lévő neoliberális világrend kritikájára vállalkoznak. A művek ismertetése során és azok tanulságait szintetizálva egyértelművé válik, hogyan is vezet a felvilágosodásban gyökerező hamis szabadságeszmény és torzult emberkép az önzésre épülő világrend kialakulásához. Emellett arra is kapunk támpontokat, hogyan lehet beemelni az erényt és az etikát a gazdaság világába.

How could the fulfillment of freedom lead to the abolition of itself? How could the economy become an unethical area? In my review, I seek answers to these and similar questions by presenting the books “Why Liberalism Failed” by Patrick J. Deneen and “The Moral Economy” by Samuel Bowles. Although these works have different perspectives, while Deneen’s approach is mainly political, Bowles has an economic point of view, in fact they both undertake a critique of the neoliberal world order. As we synthesize their books, it becomes clear how the false ideal of freedom and the idea of „A Constitution for Knaves”, rooted in the Enlightenment, led to the development of a world order based on selfishness. We also get answers on how to incorporate virtue and ethics into the world of economics.

A Budapesti Corvinus Egyetem egyik kurzusának keretében idén tavasszal két nagy sikerű könyv elolvasására és feldolgozására vállalkoztunk. Az első a Patrick J. Deneen által írt „A liberalizmus kudarca”, míg a második Samuel Bowles műve „Az etikus gazdaság” volt. A címükből talán úgy tűnhet, hogy ez a két könyv nem kapcsolódik egymáshoz, valójában viszont nagyon is hasonlítanak. Habár más nézőpontot használnak, de a probléma, amiről értekeznek, voltaképp ugyanaz. Deneen politikai szemszögből, míg Bowles közgazdasági perspektívából vizsgálódik, viszont lényegében mindketten a jelenleg válságban szenvedő világrend, a neoliberalizmus kritikájára vállalkoznak. A következőkben e két könyv bemutatására törekszem.

¹ egyetemi hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem
DOI: 10.14267/RETP2020.03.23

A (NEO)LIBERALIZMUS BUKÁSA

Patrick J. Deneen könyve, „A liberalizmus kudarca” 2019-ben jelent meg magyarul a Libri Kiadó gondozásában. A mű nagyszabású politikafilozófiai vállalkozásnak tekinthető, amely provokatív és könnyen érthető nyelvezetével gyorsan megragadja az olvasót és szisztematikusan vezeti végig a liberalizmus átfogó kritikáján.

A szerző már a Bevezetésben lefekteti, hogy melyik az a négy szféra, amelyben a liberalizmus győzelme jelentős torzulást okozott. Ez nem más, mint a politika, a gazdaság, az oktatás illetve a tudomány és technológia. Ezek azok a területek, amelyeket a könyv később fejezeteiben részletesen is megvizsgál. Deneen szerint a liberalizmus mind a négy szférában szabadságot ígért, valójában viszont egy olyan embert teremtett, aki magányos, gyenge és már nincs valódi hatalma a politikai és gazdasági folyamatok felett.

A liberalizmus központi fogalma tehát a szabadság, ugyanakkor Deneen szerint a liberális szabadság értelmezés nem helyes, és szorgalmazza a visszatérést a felvilágosodás előtti szabadságeszményhez. A szabadság az ókorban és a keresztény világban az erényes önszabályozást jelentette, a felvilágosodás gondolkodói viszont új értelmet adtak a fogalomnak. Ők a közösség és a természet korlátai alól felszabadult egyént tekintették a szabadság megtestesítőjének. A szerző az első fejezetben amellet érvel, hogy a liberalizmus két alapvető antropológiai előfeltevésre épül: egyrészt az individualizmusra, tehát az egyénben való gondolkodásra, másrészt pedig az ember és a természet különállására. Ezek határozzák meg a hamis szabadságeszményt.

Az elsőhöz, tehát az egyén megteremtéséhez viszont szükség volt az államra. Deneen a hagyományos felfogással szemben, ami az egyént és az államot egymás ellentétének látta, azt vallja, hogy a két entitás valójában egymás kiegészítője. Az állam teremt meg az egyént, és az egyén jelenti az állam létjogosultságát. A szerző kifejti az etatista individualizmus ördögi körét, amelynek köszönhetően az egyéni szabadság növekedése az állam növekedésével jár és fordítva.

A szerző szerint a liberalizmus legjobban egyfajta antikultúráként fogható fel, amely a lokális kultúrákat a szabadság kiteljesítését gátló béklyóknak tekinti. Ez az antikultúra pedig három pilléren nyugszik. Egyrészt a természet meghódításán, másrészt egy jelenorientált időkoncepción, amelynek köszönhetően semmilyen felelősséget nem érzünk a múlt és a jövő nemzedékei iránt, harmadrészt pedig a tér átértelmezésén, aminek köszönhetően elszakadunk minden helyhez való kötöttségünktől.

A tudomány és a technológia kérdéskörét boncolgatva az író részletesen kifejti, hogyan hajt uralmába minket a technológia, és veszi el végül a szabadságunk. Emellett viszont egy fordított okságra is rámutat, mégpedig, hogy ezek a technológiák valójában a társadalmunk belső lényegéből következnek, nem véletlen tehát, hogy egy individualista társadalomban a technológiák kiszolgálják a magány iránti vágyunkat. Deneen az amishokra is utal, amikor azt a kérdést teszi fel, hogy valójában ki is a szabad? Azok az amishok, akik csak akkor vezetnek be egy technológiát, ha az a közösségüket erősíti, vagy mi, akik bár sokféle termék közül választhatunk, de valójában nem kerülhetjük el bizonyos technológiák használatát?

A mű ötödik fejezetében Deneen az oktatásra fókuszál. A liberalizmus káros hagyományának tartja a szabad művészetekkel való leszámolást és az azonnali haszonnal járó mechanikai jellegű képzések felértékelődését. A szabad művészetek feladata a szerző szerint a szabad emberré való nevelés, amikor a liberális világrend a haszonelvűség mentén ezeket kiszorítja, akkor valójában megfosztja az embereket az igazi szabadság elérésétől.

Az utolsó két fejezetben a politikáé a főszerep. Ezekben a liberalizmus új arisztokráciájá-

nak megszilárdulása és ezzel együtt a polgári szerep meggyengülése a központi kérdés. Deneen rámutat, hogy a liberalizmus a régi arisztokrácia ellen alakult, de valójában maga is létrehozott „egy még hatalmasabb és még állandóbb” új arisztokráciát. A liberalizmus a demokráciát is felszámolja, hiszen az egyénre építő gondolkodás valójában megsemmisíti a közügyekkel törődő polgári szerepet. Nem véletlen tehát, hogy a legyengült polgárság egy „illiberális zsarnok után sóhajtozik”.

Deneen végül arra a konklúzióra jut, hogy a liberalizmus megbukott, és annak hibáit nem lehet még több liberalizmussal kiküszöbölni. El kell persze ismerni a liberalizmus teljesítményét, ugyanakkor annak meghaladására kell törekedni. Ennek fontos eleme, hogy túl kell lépni az ideológiák korán, az elmélkedés helyett helyes gyakorlatokat kell kialakítani a lokális gazdasági működésen és a „polgári poliszéletmódon” alapulva.

A mű összességében nagyon meggyőzően bizonyítja a liberalizmus kudarcát, ugyanakkor a liberalizmus, mint fogalom megmagyarázásával adós marad. Ezért az olvasása közben sokszor felvetődhet bennünk a kérdés, hogy mi is valójában a kritikájának tárgya: a liberalizmus, mint politikai ideológia, vagy esetleg a kapitalizmus, mint gazdasági és társadalmi rendszer? Ha ezt a kérdés fel akarjuk oldani, talán a legjobb megoldás, ha a neoliberais világrend kritikájaként tekintünk rá.

A „HOMO OECONOMICUS” MEGHALADÁSA

A kurzus során másodikként Samuel Bowles „Az etikus gazdaság” című könyvét olvastuk. A mű magyarul 2018-ban jelent meg a Pallasz Athéné Könyvkiadó gondozásában. A könyv rendkívül gondolatgazdag és kellően érthető nyelvezettel íródott. Alapvetően a közgazdaságtan viselkedéstudományi megközelítését használja, ebből kifolyólag nagyon sok kísérletre támaszkodik. A könyv erénye, hogy a felvetett kérdések közgazdasági vetülete mellett azok filozófiai alapjait is magabiztosan kezeli és érthetően az Olvasó elé tárja.

Az első két fejezet valójában a könyv gazdaságfilozófiai alapjait fekteti le, hogy aztán a további fejezetekben a játékelméleti modellekre alapuló kísérletekkel a közgazdászok számára is bizonyítsa a felvetési létjogosultságát. A mű fő kérdése, amely az alcímben is szerepel: miért nem helyettesíthetik a jó ösztönzők a jó állampolgárokat? A könyv tehát valójában arra a grandiózus feladatra vállalkozik, hogy meghatározza a jó kormányzás alapelveit.

Bowles már az első fejezetben kifejti, hogy a közgazdaságtan emberképe, az egyéni önérdékre alapuló „homo oeconomicus” valójában nem tükrözi az ember valódi természetét, ezért érdemes lenne „nyugdíjba küldeni”. Ezzel párhuzamosan azt is bemutatja, hogy a pusztán csak az önérdékre ható anyagi ösztönzésen alapuló kormányzás nem biztosítja a közjót. Bowles szerint újra fel kellene fedezni – amit a felvilágosodás előtt tudtunk –, hogy a törvények és az ösztönzők az erkölccsel szinergiában szemlélendők. Alapvetései megvilágításához egy szemléletes kísérletet is bemutat, a haifai óvoda esetét. Az ominózus óvodában a szülők általában nagy késéssel érkeztek a gyermekükért, ennek a káros gyakorlatnak a felszámolása érdekében az óvoda vezetői bírságot szabtak ki a késő szülőkre. A bírság hatásai viszont a várttal ellentétesek lettek, megduplázták a késések időtartamát. A negatív anyagi ösztönző tehát valójában kiiktatta a szülők etikai megfontolásait, és hatásukra a késések megvásárolható szolgáltatássá változtak. A példa meggyőzően alátámasztja az ösztönzők hiányosságait.

A következőkben a szerző történeti és filozófiai értelemben fejti fel, hogyan is alakult ki az önérdékre építő „gazfickóknak szóló alkotmány”, amely a mai kormányzati rendszerünket

jellemzi. Ennek gyökereit egészen Machiavelliig vezet vissza, de az igazán nagy töréspontnak Mandeville-t tekintik. Ettől kezdve az arisztotelészi nézeteket felváltotta az a gondolkodás, hogy a társadalmi rend biztosításához felesleges, sőt káros az erényekre építeni. A felvilágosodás gondolkodói szerint a jó kormányzáshoz az embereket „gazfickónak” kell feltételezni, még ha valójában nem is azok. Ezek a nézetek vezettek oda, hogy ma a közgazdászok a piacokat etikától mentes övezetként ünneplik, és azt feltételezik, hogy az árak helyettesíthetik az erkölcsöket. A szerző szerint, mivel ezek a feltételezések egy hamis emberképre épülnek, így valójában nem lehetnek a jó kormányzás alapjai. A könyv a továbbiakban azt a feladatot tűzi ki maga elé, hogy mandátumot határozzon meg Arisztotelész Törvényhozójának a jó kormányzáshoz, figyelembe véve az ösztönzés kontraproduktív hatásait.

A következő fejezetek tehát különböző kísérletekre alapozva bizonyítják a közgazdasági szakmai képviselőinek az ösztönzők káros következményeit. A szerző itt részletesen kifejti az ösztönzők etikus gondolkodást kizorító hatását, emellett arról is ír, hogy bizonyos esetekben azok megerősíthetik az erkölcsi megfontolásokat. Bowles azt is megemlíti, hogy az ösztönzők valójában információhordozók, és ennek következményeképpen a törvényhozónak három esettel kell számolnia, amikor azok kizorítják az etikus gondolkodást. Egyrészt ha az ösztönzők kedvezőtlen híreket testesítenek meg, másrészt ha segítik az erkölcsi eltávolodást, harmadrészt pedig amikor az irányítással szembeni ellenérzést szítják fel.

Az ötödik fejezet az ösztönzők rövid távú kizorító hatása mellett azok hosszú távú következményeit göngyölti föl. A szerző amellett érvel, hogy az anyagi érdekekre ható ösztönzők alapvetően befolyásolják a preferenciáinkat, önzőbbekké tesznek minket. Bowles ugyanakkor azt a fontos kérdést is felveti, hogy ha ez igaz, akkor miért van az, hogy a kísérletek szerint a liberális államok polgárai – ahol elvileg a legerőteljesebb az anyagi ösztönzésen alapuló kormányzás – kevésbé önérdékkövetők, mint a nem liberális országok lakói. A szerző szerint erre a válasz a jogállami berendezkedésében rejlik, hiszen ezek az intézmények biztosítják a polgári preferenciák megjelenését és az önérdékkövetés ellen hatnak.

Bowles azt is bemutatja, hogy valójában miért lehetetlen pusztán csak az ösztönzésre alapuló kormányzási modellben elérni a közjót. Ezt a liberális trilemma felvázolásával érzékelteti. Szerinte a Pareto-hatékonyság, az önkéntes részvétel és a preferencia-semlegesség követelménye, amelyek liberális kormányzás alapelvei, valójában egyszerre sosem tudnak érvényesülni. A probléma megoldása pedig valójában az állam semlegességének (preferencia-semlegességnek) a feladásában rejlik.

A könyv így vezet el az utolsó fejezetig, ahol összefoglalva a tanulságokat meghatározza Arisztotelész Törvényhozójának mandátumát. Bár ezen intelmek csak a könyv teljes elolvasásával válhatnak igazán értelmezhetővé, a haifai óvoda esetének új köntösbe helyezése jól megvilágítja, hogy merre is mutatnak a szerző konklúziói. Mi is lett volna a helyes megoldás Bowles szerint? Az egyszerű bírság meghatározása helyett sokkal komplexebb megoldással lehetett volna elérni a közjót, például, ha a negatív ösztönzést összekötötték volna egy a szülők felelősségérzetére ható üzenettel és egy pozitív ösztönző használatával. Emellett a jutalmak és a büntetések átadására egy évvégi banketten kerítették volna sort, és lehetőséget biztosítottak volna az indokolt kérésék igazolására egy bizottság keretében.

A mű azzal ér véget, hogy felhívja a figyelmet: a gazfickókra szabott alkotmány ideje lejárt, a tudásalapú társadalomban pusztán az önérdékre építő törvénykezés nem vezethet a közjóhoz. Be kell látnunk, hogy az ember több mint önérdékkövető lény és ehhez mérten kell alakítani a jó kormányzás alapelveit. Rá kell jönnünk, hogy a jó ösztönzők nem helyettesíthetik a jó állampol-

gárokat, és a közgazdaságtan csak akkor kínálhat megoldást a problémákra, hogyha tárgykörébe beemeli az etikai megfontolásokat.

A könyv összességében tehát a neoliberalis világrend főáramú közgazdaságtanának reformjára szólít fel, s mint ilyen nagyon elgondolkodtató munka. Ugyanakkor mivel nagyon sok kísérletre épít, így bizonyos következtetései megkérdőjelezhetők, hiszen a kísérletek sokszor torzítják a valóságot.

AZ ÖNZÉS KUDARCA

Mindkét könyv tehát a neoliberalis rendszer kritikáját adja, és annak reformjáról értekezik. Bár a szerzők szemléletmódja nagyon is különböző, az egyik politikafilozófiai a másik közgazdasági, ennek dacára mégis számos közös pont megfigyelhető bennük. Tulajdonképpen mindkét szerző a felvilágosodás eszméinek kiteljesedéseként értelmezi a mára megvalósult egyéni önzőségre építő politikai és gazdasági rendszert. Míg Deneenél ez azt jelenti, hogy a politika az „alantásra” épít a „fennkölt” helyett, addig Bowlesnál ez a „gazfickókra szabott alkotmány” gondolatában testesül meg. Deneen és Bowles abban a tekintetben is hasonlítanak, hogy a problémák megoldásához mindketten visszanyúlnak az antikvitas gondolkodóihoz, leginkább Arisztotelészhez. Míg Deneen olyan politikát szorgalmaz, amely a „poliszlét hajdani tapasztalatára épít”, addig Bowles Arisztotelész Törvényhozójának fogalmaz meg mandátumot. A nézőpont tehát talán eltérő, de a kiindulópontok hasonlóak, és a probléma, amiről írnak az nagyon is ugyanaz: a pusztán az önzésre építő világrend kudarca.

A perspektívájuk különbözőségei miatt viszont sokszor másra helyezik a hangsúlyokat és így a végkövetkeztetések is eltérőek. Deneen a lokális gazdaságok megerősítésében látja a jövőt, míg Bowles a jogállamban és a liberális semlegesség feladásában. Előbbi az ókori polisz polgári személetének felelevenítését, míg utóbbi az etikai szempontokat is mérlegelő, arisztotelészi alapokon nyugvó kormányzást tartja elérendő célnak.

A két könyv rendkívül gondolatgazdag, vitára ingerlő és figyelemre méltó munka, ajánlom tehát mindenkinek, hogy elolvassa mindkettőt, hiszen azok tartalmát szintetizálva képet alkotunk arról, hogy milyen lehet a jövő politikája és közgazdaságtana, milyen is lesz a neoliberalizmus utáni világ.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bowles, Samuel (2018): Az etikus gazdaság, Pallasz Athéné Könyvkiadó, Budapest, Fordította: Milán Endre
- Deneen, J. Patrick (2019): A liberalizmus kudarca, Libri Kiadó, Budapest, Fordította: Kis Antal Tamás